

БЪЛГАРСКИЯТ ГРАД И БЪЛГАРСКАТА ГРАДСКА КУЛТУРА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Доц. д.филол.н. Иванка Янкова

Специализирано висше училище

по библиотекознание и информационни технологии

В първите векове след османското завоевание средновековният български град и българската градска култура, християнска по характера си, са унищожени. Разрушени са царските, болярските и църковните резиденции, както и сградите на християнския култ, като църкви и манастири. Изчезват най-забележителните паметници на българската средновековна архитектура.

Една част от българските градове са напълно или частично разрушени, други – като Пловдив например, са превърнати в селища от ориенталски тип. [1] Българското население е или избито и прогонено, или е изтласкано в крайни махали, отдалечени от градския център. Разстроена е градската икономика. Търговските пътища се ориентират в друга насока, което предопределя западането на много от старите градски селища. В урбанизацията надделяват възгледите на завоевателите и стилът на ислямската култура. Настъпват структурни урбанистични промени, характерни за ориенталския град, особено в онези центрове, където турското население се оказва преобладаващо. Почти навсякъде израстват високи минарета на джамии, наброяващи по няколко десетки за по-големите градове. Оцелелите черковни сгради се превръщат също в джамии или теке-та – „Св. 40 мъченици“ в Търново, „Св. Георги“ и „Св. София“ в София и др. Наред с джамиите в градовете започват да се строят и други общест-

България в културното многообразие на Европа
Шеста национална научна конференция с международно участие
София, 1 ноември 2008 г.

вени сгради по стила и вкуса на новите господари – медресета, дервишки текета, чешми и бани, които оформят централната градска част, а в покрайнините се появяват каменните сгради на кервансарите, имаретите и хановете.

Ориентализацията и ислямизацията на градската среда са съпроводени с обособяването на населението в отделни махали по верски признак, отделена всяка една със своите специфични битови особености. Градските улици се преустройват с оглед ориентацията им към джамиите. Те стават тесни и кални, изчезват крепостните стени от вътрешните градове.

В жилищните сгради се налагат дървените конструкции в стила на малоазийската традиция. Това състояние на материалната битова среда в градовете започва постепенно да се променя от края на XVI и началото на XVII, когато се появяват и първите по-масивни жилищни сгради по на един и два етажа с допълнителни пристройки, както и първите градски часовникови кули.

Българските градове започват да променят не само етническият и демографският си облик, но и своята стопанска, социалната и културна функция. В условията на затворената натурална икономика на османската централизирана система градовете представляват само едни по-големи селища, които изпълняват определени държавни поръчки и са средища на османската администрация, на военните гарнизони и на местното ислямско духовенство.

Забележително е, че и през първите векове на османското господство като основна производителна сила в градовете се изявява българският елемент. Постепенно българското градско население набира сили да отвоюва свой терен и започва да налага своето надмощие над останалите етнически групи в много от градовете.

През XVIII в. настъпват нови социално-икономически промени, които създават предпоставките, за да започне изграждането на българския град от нов тип. Решаващ фактор за протичането на този процес е развитието на занаятите, предизвикани от нарасналите потребности на вътрешния пазар и международната търговия. Това довежда до бързо възраждане на старите занаяти, появяват се и нови браншове производствена дейност в съответствие с потребностите на големите пазари.

Занаятчиите постепенно стават основа на градската икономика. Тяхната водеща роля в градското стопанство се регламентира със султански ферман от 1773 г., според който еснафите получават вътрешна автономия и държавна закрила – две привилегии, които много скоро ще позволят на по-активното население в градовете, каквото са българските занаятчии, да овладее еснафските сдружения и да се наложи като първа обществена и културна сила в градовете. Този процес се ускорява към края на XVIII и началото на XIX, когато населението на градовете започва бързо да нараства чрез миграция на българи от селата към градовете. Причините, от една страна, са зачестилите по това време кърджалийски набези, от друга – необходимостта от допълнителна работна ръка.

Появяват се и по-развитите производствени форми, които имат промишлен характер – манифактурите. Ускоряват се обхватът и мащабът на търговския обмен, засилва се европейския търговски оборот. Стопанските промени пораждат нови социални сили в българските градове, които поемат в свои ръце историческата отговорност за българското просвещение и за развитието на българската национална култура.

Поради своята историческа съдба след падането на Средновековната българска държава под османско иго, българите успяват да съхранят трайно своята народностна идентичност предимно в селата и в отдалечените от административните центрове на османската власт селища. Това е причината често пъти българската народна култура до Освобождението да се възприема и изучава предимно като селска култура – т.е. като култура на население с икономика от аграрен тип.

През XVIII и особено в началото на XIX в. етнодемографската характеристика в градовете по българските земи се изменя силно в полза на българското етническо присъствие, а на много места и надмощие. В големите административни центрове, където преди това населението е било предимно мюсюлманско, а християнското поради специалния статут на Патриаршията е било посочвано като „гръцко“, се обособяват значими български квартали. А в други селища, които са израснали от села и са получили статута на градове, населението с изключение на османската администрация, е изцяло българско.

Така че през периода на Възраждането в българските земи вече има оформени два типа етнически изявена като българска култура – селска и градска, които са в органична връзка и постоянно взаимодействие. Диференцирането им се изяснява най-вече според различното им отношение към общественото разделение на труда. Втората отличаваща ги характеристика е отношението на представителите на тези две групи към средствата за производство, както и според мястото им в производствените отношения.

В състава на градската култура отсъстват някои структури, които не само битуват, но и често заемат твърде важно място в селската култура. Това са преди всичко структури от сферата на социално-нормативната култура. Така например много от нормите на обичайно наследственото или вещното право са трудно приложими и дори в някои случаи непригодни при социалното регулиране на населението в града. Ценностната скала за избор на брачен партньор при жителите на селото имат много изменения, които не могат да функционират в града. Структурата на селскостопанския двор е невъзможна в градската среда и т.н. [2]

Българската градска възрожденска култура включва в състава си редица структури от средноевропейския културен кръг, които са претърпели модифициращото влияние на водещите за времето си центрове. През втората половина на XIX в. те вече са почти национално подменени и обогатени със структури, заети от европейските средища и адаптирани към местните условия. И в двата случая обогатяването и развитието на градската култура върви по пътя на усвояването и унифицирането на съответния културен кръг на образци, утвърдени като функционално най-подходящи и социално възприети като общовалидни. Градската и селската култура през Възраждането, независимо, че са обособени като две самостоятелни сфери на българската народна култура, не са изолирани или затворени една към друга системи. Взаимното проникване и влияние на двете системи е безспорен процес, макар и в исторически план той да има различни измерения.

Определено водеща е градската култура, което се обуславя от важната роля на промишлеността по отношение на селското стопанство. Степента, в която тя оказва своето влияние, е в пряка зависимост от степента, в която се преодолява затворени-

ят натурален характер на селскостопанското производство и става въвличането му във все по-развиващите и задълбочаващите се стоково-парични отношения.

Проучванията на българската градска култура от втората половина на XIX в. показват, че проникването в нея на нови структури или елементи не става по пътя на безкритично и буквално копиране, а чрез приспособяване към живота и традициите на жителите на българския град, т.е. по пътя на тяхното натоваарване и в етнически план. [3] Формирането и развитието на градската култура като част от цялостния български етнокултурен процес, става не само чрез врастване на нови структури, но и върху основата на такива от селската култура, които се модифицират съобразно новите условия.

Важен фактор за обновяването на облика на българския град през Възраждането е *засиленото строителството на сгради на християнския култ*, което започва след Руско-турската война от 1828-1829 г.

Възобновява се строителството на храмове, което променя облика на градската среда. Новопостроеният православен храм въздейства като архитектурен и духовен стожер на градското пространство. Живописното и пластичното оформяне на храма са дело на творци, църковни деятели и дарители, наследили старите български архитектурни и художествени традиции, които сега се възраждат на ново равнище в духа на националната консолидация на българите. Православният храм става център на едно усвоено и осмислено българско пространство. То поддържа съкровено чувство на българската идентичност, което слива в едно историческата памет и идеалите на модерното време.

Непосредствено до черквите се строят и сградите на българските училища и на другите български просветни и културни институти. Оформят се нови по дух и архитектура градски средища, които съществено се отличават от стария чисто ориенталски облик на града от предишните векове. Така се създава архитектурният облик на българския възрожденски град, който съчетава традицията с модерното за времето разбиране за оформяне на градската среда в духа на европейската градска традиция, която българският търговец, занаятчия или завършил образованието си в чужбина учител и книжовник, много добре познават.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тодоров, Н. Балканският град XV-XIX век. С., 1972, с. 15-41.
2. Георгиев, Г. Етнография на българския град. // Проблеми на българската градска култура. Т. 3. С., 2002, с. 8-19.
3. Лилова, Д. Нацията и нейните градове: възрожденски визии. // Социол. проблеми, 2003, № 3-4, с. 173-189.